

MONTESQUIEU EURÓPA-FELFOGÁSA

SZALAI SZABOLCS

Az európai egység gondolata nem a XX. század terméke. Az újabbkori történelem nagy gondolkodóinak szinte mindegyikénél felfedezhető annak a rendező elvnek a kutatása, amelynek alapján a sokszínű Európa népei alkalmi szövetséget vagy akár tartós együttműködést köthetnek egymással. Európa országok, népek és népcsoportok sokaságából áll, s ezen összetettség következménye, hogy a kontinens egy nagyobb egységen belül kulturálisan, politikailag és társadalmilag is heterogén. A törésvonalak nem csak az egyes államok között léteztek és léteznek mind a mai napig, hanem az egyes népeket és népcsoportokat is megoszthatják a kulturális, politikai vagy társadalmi ellentétek. Ebben az európai „salátás-tálban” alakult ki az európai egységről való gondolkodás, melynek voltak termékenyebb és terméketlenebb periódusai is, de az mindenképpen megállapítható, hogy – mai szóhasználattal élve – az európai integrációról való elmélkedés folyamatosan jelen volt az újabb európai eszmetörténetben. Első nagy csúcspontját ez a gondolatkör a *felvilágosodás* korában érte el. Ezt bizonyítja többek között Sully, Saint-Pierre abbé, Montesquieu, Rousseau, Penn és Kant idevágó munkássága is. Az egyes szerzők más-más szemszögből közelítik meg az európai egység gondolatkeretét: van aki arra keresi a választ, hogy mi készíteti az egyes államokat az egymással való szövetségekötésre és mi teszi őket adott esetben ellenfelekké, míg mások az örök béke megvalósulásának lehetőségeit kutatják az egyesült Európa keretein belül. Dolgozatomban Montesquieu Európa-értelmezését elemzem, kiemelt figyelmet szentelve annak, hogyan kapcsolódik össze a szerzőnél az egységes Európa gondolata „a törvények szellemével” és a szabadság mindenekfelettségével.

Montesquieu munkásságának az utókor számára leginkább ismert politikai filozófiai eredménye a hatalommegosztás elvének mint jogállami kritériumnak a deklarálása: eszerint a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás hatalmi ágainak egymástól elkülönült, bár egymást kiegészítő működése eredményezhet demokratikus berendezkedésű államot. A szerző fő műve a hatalommegosztás kérdését is tárgyaló *A törvények szelleméről* című alkotás, de e nagy munka elkészüléséig több szellemi kitérőt is tett Montesquieu, melyek közül az egyik az európai egységgel foglalkozik. Az *Európa egységéről* című tanulmány 1724-ben született, amikor ugyan XIV. Lajos már nem élt, de a „Napkirály” centralizációs politikája (amellyel Montesquieu márcsak mint a bordeaux-i „parlament”, tartományi felsőbíróság elnöke sem igen rokonszenvezett) és európai hegemoniális tervei még nem vettek a feledés homályába. Montesquieu ebben az értekezésében fejti ki gondolatait az európai egységről, s mondhatjuk, hogy

tanulmányát már teljesen áthatja „a törvények szelleme”

Gondolatmenetem elején arra keresem a választ, hogy mit is értett Montesquieu európai egységen. Beszélhetünk-e a mai értelemben vett integrációról vagy annak gondolatáról a XVIII. század elején? Erre a kérdésre már az 1724-ben elkészült tanulmány első soraiból megkaphatjuk a választ. Amikor ugyanis Európa „egységéről” beszél, Montesquieu nem a mai értelemben vett integráció lehetőségére gondol, ami a diplomácia és a különböző szerződések révén szorosabbá fűzné az egyes tagországok közötti kapcsolatot, hanem egy olyan egységes Európáról, amely fölött az egyik nép megszerzi az uralmat, háborús potenciálja révén: „A kérdés ez: lehetséges-e Európa jelen helyzetében, hogy egy nép, miként valamikor a rómaiak, állandó hatalmat gyakoroljon a többiek fölött?” (Montesquieu 1943: 35.) A szerző a válasszal sem marad adósa az olvasónak. Már a következő bekezdésben megadja a feltett kérdésre a nemleges választát: „Úgy vélem, ilyesvalami minden valószínűség szerint lehetetlenné vált...” (Montesquieu 1943: 35.) Montesquieu álláspontja világosan kitűnik az idézett szövegrészből, az viszont már bővebb magyarázatot igényel, hogyan kapcsolható össze ez az álláspont „a törvények szellemével”

Montesquieu Európát lényegében egy olyan hatalmas nemzetként határozza meg, amely több kisebb-nagyobb népből áll. A történelem folyamán Európa „alkotóelemeit” már többször megpróbálták egyes népek a fennhatóságuk alá vonni, de ezek az elképzelések hosszabb távon rendre kudarcba fulladtak. A nagyobb birodalmak nem voltak életképesek az európai kontinensen. Ennek egyik fő okát *A törvények szelleméről* című munkából ismerhetjük meg. Montesquieu ugyanis nagy hangsúlyt fektetett az identitás kérdéskörére, a társadalmi és kulturális sajátosságokra, amely gondolkodásmód áthatotta a törvényekről és az államformákról alkotott nézeteit is. *A törvények szelleméről* című munkájában arra a megállapításra jut, hogy a különböző államformák a lokális társadalmi viszonyok (éghajlati viszonyok, az államterület nagysága) eredményei. Ezek után még arra is kitér, hogy a törvényeknek meg kell felelniük a megalakítandó, vagy már meglévő kormányzat természetének, tekintettel kell lennie az ország természetes adottságaira: „A törvénynek annak a népnek a sajátosságaihoz kell illeszkednie, ahol megalkották, s így csak ritka és rendkívüli kivételképp alkalmazható más népre.” Ezt egészíti még ki az a megállapítása a szerzőnek, hogy az európai ember alkata és Európa földrajzi adottságai is gátat szabnak a nagy birodalmak kialakulásának. A nagy területű birodalmak vezetését ugyanis Montesquieu összekötötte a zsarnokság fogalmával. Véleménye szerint: „Egy nagy birodalom szükségszerűen megkívánja az uralkodó despotikus tekintélyét, mert csak az elhatározás gyorsasága egyenlítheti ki a helységek nagy távolságát, ahová a végrehajtó parancsoknak el kell jutniuk...” (Montesquieu 1962: 41).

Montesquieu látja, hogy az általa egyébként leginkább tisztelt köztársasági államforma nem teremténé meg a gyors intézkedések feltételeit a nagy

birodalmakban, viszont a zsarnoki uralom távol áll az európai embertől. A köztársaság a nagyobb területű államok számára lehetetlen, mert a demokratikus intézményekkel nagy területeket nehezen lehet átfogni. A zsarnokság, amely a nagyobb területű országok (Kína, Törökország, Oroszország stb.) sajátossága, az európai emberhez méltatlan. A legjobb megoldást Montesquieu így gyakorlatilag az alkotmányos monarchiában látta, amikor a zsarnoksággal szemben az alkotmányos kormányzás és az egyéni szabadság megvalósulási lehetőségeit kereste a természeti szükségszerűségek (éghajlati tényezők stb.) által meghatározott politikai kultúrák határai között. „Míg Locke például az abszolút monarchiát nem egyszerűen rossz politikai rendszernek, s nem is egyszerűen illegitim politikai rendszernek tekinti, de egyáltalán nem is tekinti politikai rendszernek, mivel az embereket az eredeti természeti állapotnál is rosszabb természeti állapotba helyezi, Montesquieu egykedvűen felméri a francia monarchia hibáit és erényeit: a francia monarchia legitimáló elve radikálisan illiberális, tényleges működése azonban tűrhető szabadságjogokat biztosít.” (Manent 1994: 71.)

Felfedezhető Montesquieu gondolatai között egyfajta premodern regionalizmus is, amely az egyes társadalmak, népcsoportok egyéni szabadságát szem előtt tartva ellenez mindenféle centralizációt. A szerző már a Franciaországon belüli központosítást sem nézte jó szemmel, a XIV. Lajos-féle uralmi törekvésektől pedig egyenesen rettegett. Így nem csoda, hogy még a „Napkirály” halála után is ilyen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy kifejtse nézeteit Európa *valóságos* egységéről.

Montesquieu elmékedései az európai egységről ugyanis teljes mértékben elvetették az uniformizáló, centralista, katonai potenciálon alapuló „integrációt” Ehelyett ő inkább egyfajta, az interregionális gazdasági és kulturális kapcsolatokat elmélyítő Európát szeretett volna, ahol Franciaországnak és Angliának szüksége van Lengyelország és Oroszország jólétére, ahol az egyes országok és tartományok rá vannak utalva a többire. A szerzőnek alkalmá nyílt tanulmányozni a kontinenst, mivel az 1720-as évek végén egy európai körutazást tett. Járt többek között Lengyelországban, Németországban, Ausztriában és Magyarországon is. A magyar földön tett látogatása kapcsán kifejti, hogy ez többek között azért volt hasznos számára, mert láthatta, hogyan és milyen körülmények között élhettek hajdan nagyszülei – finoman utalva ezzel az ország elmaradottságára. (Desgraves 2003: 190.)

Az egymásra utaltság elképzelését erősíti meg Montesquieu ama felfogása a köztársaságról és az alkotmányos monarchiáról, amely szerint az általábanvett demokrácia azon a közmeggyőződésen alapul, hogy a köz java előbbre való saját hasznunknál, és hosszú távon ez a garanciája személyes boldogulásunknak, valamint annak is, hogy a politikai arénát nem sajátíthatják ki maguknak azok a hatalmasok, akik valamilyen oknál fogva közelebb ülnek „a döntések asztalához”.

Ebből a szemléletmódból következik Montesquieu azon megállapítása is, miszerint ha valamely állam a szomszédja leverésével akarja a hatalmát növelni, úgy rendszerint csak önmagát gyengíti.

Az európai alkat különösségei, amelyek a kontinens társadalmi, politikai, kulturális sokszínűségét nemcsak más földrészek lakóitól különböztetik meg, hanem magán a kontinensen belül is markáns törésvonalakat idéznek elő, nem az egyetlen oka annak, hogy Montesquieu ellenezze egy hegemoniális európai egység gondolatát. Az imént kifejtett gondolatmenet alkotóelemein túl, még egy fontos tényezője van annak a montesquieu-i álláspontnak, hogy a XVIII. században már nem lehetséges Európát egy nemzet irányítása alatt egységesíteni. Ha egy szóval akarom kifejezni ezt az akadályát az ilyen típusú integrációnak, akkor a „modernizáció” fogalmát kell használnom, amely Montesquieu-nél a fejlődés és a jólét fogalmaival is párosul. Ezzel a két kiegészítéssel a modernizáció fogalma egy olyan értelmezést nyer, amelynek alapja az állandó és folyamatos változás. Ezen a ponton a szerző gondolatmenetének különböző alkotóelemei találkoznak. Ugyanis az állandó és folyamatos változással beemeli magyarázatának ezen részébe az idő és a hatékonyság fogalmát. Ahogyan azt már az imént láttuk, egy nagy birodalom csak akkor működhet hatékonyan, ha területi nagyságából adódó „hátrányait” egy olyan kormányzati formával orvosolja, ahol a demokratikus intézmények mivoltából adódó lassúbb reagálási képességet egy gyors, egy kézben összpontosuló uralmi formával helyettesíti. A XVIII. századra viszont a modernizáció következtében minden felgyorsult, s az egy kézben összpontosuló hatalmi rendszernek hatékonyságban megnyilvánuló előnyei erőteljesen lecsökkentek.

„Manapság mindenben utánozzuk egymást. Ha Móríc herceg új technikát talál fel az erődítmények megostromlásához, azonnal átvesszük a módszerét. Ha Coehorn megváltoztatja taktikáját, azonnal utánozzuk. Ha valamely nép új fegyvereket használ, a többiek rögtön kipróbálják.” (Montesquieu 1943: 40.) Az információ áramlásának felgyorsulásával tehát a hadászat is teljesen átalakult. A szomszédos államok tudta nélkül már nem lehet titokban fegyverkezni és csapatokat gyűjteni. Ennek viszont az lett a következménye, hogy az egyes uralkodók békeidőben is a lehető legnagyobb számú hadsereget tartották készenlétben. Ennek megfelelően Montesquieu békének – nyilvánvalóan a hobbesi „bellum omnium contra omnes” elvétől is befolyásoltan – „a mindenki mindenki elleni hatalmi versengését” nevezi. Ez a megállapítás mégsem tévesztendő össze a hobbes-i gondolattal, mivel Hobbes megállapítása a természeti állapotra vonatkozik, és az ő értelmezésében hadiállapot áll fenn a társadalmak kialakulása előtt; Montesquieu ezzel szemben azt vallja, hogy az első természettörvény a béke, s a hadiállapot kialakulása csak a gyengeség és védtelenség érzésének megszűnésével alakulhat ki, ami pedig csak a csoportokba, társadalmakba szerveződés után következhet be: „Mihelyst társaságban élnek az emberek,

elvesztik a gyengeség érzetét; a közöttük addig uralkodó egyenlőség megszűnik, és megkezdődik a háborús állapot.” (Montesquieu 1943: 63.)

A háborús állapot is két különböző formát ölt azonban Montesquieu értelmezésében. Egyrészt a népek egymás között viselnek háborút, annak tudatában, hogy milyenek az egyes népek közötti erőviszonyok. Másrészt egy-egy népcsoporton belül is kialakulnak háborús viszonyok a társas lét előnyeinek kihasználása vagyis bizonyos fajta előjogok szerzése céljából. Ezen háborús viszonyok „rendezésére” alkotnak az emberek törvényeket. Montesquieu a törvények több fajtáját is megkülönbözteti, de ami számunkra az európai egység szempontjából a legfontosabb, az a népek egymás közötti viszonyait, többek között a háborús helyzeteket is rendezi. A népek kölcsönös viszonyait rendező jog: a nemzetközi jog. A törvényalkotás ezen válfaja a történelem során folyamatosan alakult, fejlődött, modernizálódott. Ez a modernizáció végül ahhoz vezetett a nemzetközi jog terén, hogy a háborúviselésnek egyre jobban körülhatárolható kereteket biztosított és szolgáltatott. Ezeket persze semmibe lehet venni, de a nemzetközi jog folyamatosan erősödő egyetemes elismertsége mégis bizonyos korlátokat szab a hódításnak: „A nemzetközi jog természeténél fogva azon az alapelven épül, hogy a különféle nemzetek a békében mennél több jót, a háborúban mennél kevesebb rosszat tegyenek egymásnak, amennyire jogos érdekeik megvédése mellett az csak lehetséges.” (Montesquieu 1943: 64.)

Láthatjuk tehát, hogy míg a nemzetközi jogszabályok terén az egyfajta állandósulás görget bizonyos akadályokat a hódítások és a nagy egységek elé, a népek jóléte és az életszínvonal terén viszont éppenséggel a folyamatos és egyre gyorsuló változások jelentenek problémákat a „nagy” terveket szövögető uralkodók elé: „Ehhez még különleges viszonyok járulnak, ezek hatásaként Európában egyetlen nép jóléte sem lehet állandó, és folytonosan megváltoznak a hatalmi viszonyok...” (Montesquieu 1943: 36).

Egy állam, bár ha a külvilág felé győztesnek és erősnek látszik is, ez még korántsem jelenti azt, hogy erős lábakon áll, főleg ha az adott hatalom a hódítások alkalmával felhalmozott vagyomból nem tudja megvalósítani a nép jólétét. Az árak egyre feljebb mennek, s így végül elveszíti az adott birodalom a versenyképességét a többi – szegényebb sorban élő – alacsonyabb színvonalú jólétet igénylő népek olcsó áraival szemben. Így az ilyen országokban (mint amilyen a viláгурalmi helyzetet élvező spanyol monarchia volt) a külső eredmények ellenére elindul a belső erózió folyamata, a reformoknak gátat szab a nép elégedetlensége, ennek következtében pedig az uralkodó végül elveszíti társadalmi bázisát. Márpedig enélkül egy nagy európai birodalmat – egy „nagy Európát” – lehetetlen egyben tartani. Viszont a civilizáció és a felvilágosodás folyamatos előrehaladása megvalósíthat egy belsőleg megalapozott, gazdasági és kulturális egységet. Amint David Lowenthal írja: „Montesquieu a kereskedelmet a népek kommunikációjának nevezi. [...] A kereskedelem és a tudás együtt vet véget a középkornak. [...] A

filozófiát a kozmopolitizmus tartja fenn, és a kozmopolitizmust a kereskedelem.”
(Lowenthal 1994: 28-30.)

Irodalom

Desgraves; Louis 2003: *Montesquieu*, Osiris, Budapest

Lowenthal, David 1994: „Montesquieu”, in Leo Strauss – Joseph Cropsey (szerk.):
A politikai filozófia története, II. köt. 5-35. o., Európa Kiadó, Budapest

Manent; Pierre 1994: *A liberális gondolat története*, Tanulmány Kiadó, Pécs

Montesquieu 1943: „Gondolatok az egyetemes monarchiáról Európában”, in
Európa egységéről, Phönix, Budapest

Montesquieu 1962: *A törvények szelleméről I-II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest